

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΙΝΟΜΕΝΑ¹ ΣΤΟΝ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΛΟΓΟ

Παραφράζοντας τὸν Ἡράκλειτο, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπεῖ ὅτι «ἡ ποίησις οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει». Πολλὲς παρεξηγήσεις καὶ ἄδικες κριτικὲς θὰ εἶχε ἀποφύγει ἡ ποίηση, ἂν εἶχαν γίνει κατανοητές, σὲ ὅλη τους τὴν ἑκταση, οἱ ἀλήθειες ποὺ ἐκφράζουν αὐτὲς οἱ λίγες λέξεις. Ἡ Ποίηση, μορφὴ τοῦ λόγου, τοῦ προφορικοῦ κυρίως, ἀλλὰ καὶ τοῦ γραπτοῦ, χρησιμοποιεῖ τὴ γλῶσσα ἀφ' ἑνὸς γιὰ νὰ δημιουργήσῃ, νὰ ὑλοποιήσῃ δηλαδή, μιὰν «ἀχειροποίητη ἐσωτερικὴ ὥρα», ποὺ χωρὶς νὰ γνωρίζουμε ἀκριβῶς τί εἶναι, ἀποκαλοῦμε «ἐμπνευση», καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ προκαλέσῃ μιὰ αἰσθητικὴ ἀπόκριση², σὲ κάποιο προσωπικὸ ἢ συλλογικὸ ψυχικὸ χῶρο, ποὺ τὴν δικαιώνει κοινωνικά καὶ τὴν καθαγιάζει. Ἡ γλῶσσα, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα καὶ τὰ σημαντικότερα σύμβολα ποὺ ἐφευρε καὶ χρησιμοποίησε ὁ ἄνθρωπος στὴν πνευματικὴ του ἀνέλιξη. Μέσα στὸν κόσμο αὐτῶν τῶν λεκτικῶν συμβόλων, ζεῖ, ὑπάρχει καὶ δρᾷ, ἀπὸ τὴ γέννησή του ὡς τὸν θάνατο. Ὅπως τὸ διατύπωσε ὁ Γάλλος συμβολιστὴς ποιητὴς Charles Baudelaire:

*Ὁ ἄνθρωπος περνᾷ ἀπὸ σύμβολα γύρω του ἀραδιασμένα
ποὺ τὸν θωροῦν μὲ γνώριμες ματιές...*

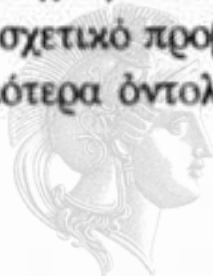
(Correspondances)

Εἴτε ἀπὸ μίμηση τῶν «φυσικῶν ἤχων», εἴτε ἀπὸ σιωπηρὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο, ὅπως ὑποστήριξαν διάφορες θεωρίες³, οἱ ὁποῖες ὁμως, λόγω τῆς ὑπεραπλούστευσης τῆς πρό-

1. Οἱ (γλωσσολογικοί) ὅροι «σημαίνοντα» καὶ «σημαινόμενα», παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνήκουν κυρίως στὴν στωϊκὴ παράδοση δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ στὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ποιητικὴ*, 1457 a 15 κ. ἐξ. καὶ *Ρητορικὴ*, 1450 b 8). *Σημαῖνον*, εἶναι ὁ ἤχος τῆς λέξης (τὸ «ὄνομα» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων - ἀκουστικὸ σημεῖο) ἢ τὸ *σχῆμα* (τῶν γραμμάτων ἢ τοῦ ἰδιογράμματος μὲ τὰ ὁποῖα γράφεται ἐκείνη - ὀπτικὸ σημεῖο) ποὺ ἐρεθίζουν τὴ διάνοια νὰ ἀντιληφθεῖ κάποιο πρᾶγμα, κάποια δράση, ἢ κάποια κατάσταση, (π.χ. βουνό, τρέχω, χαίρω). *Σημαινόμενο* εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο (τὸ πρᾶγμα, ἡ δράση, ἢ κατάσταση) στὸ ὁποῖο τὸ σημαῖνον τείνει νὰ παραπέμψῃ τὴ διάνοια καὶ τὸ ὁποῖο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀποκάλεσαν «λεκτόν» (Πλάτων). Τέλος, αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ σημαῖνον, ἀποκάλεσαν «τυγχάνον».

2. Τοῦτο ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι στὴν ποίηση τὸ «σημαινόμενο» δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ «λεκτόν» ὅπως συμβαίνει συνήθως στὸν πεζὸ λόγο ἀλλὰ, πολὺ πέρα ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἐκεῖθε ἀπὸ τὴν διάνοια τοῦ «ἀκροατῆ ἢ τοῦ ἀναγνώστη, τὸ σημαῖνον σκοπεῖ στὸν ψυχικὸ του κόσμο, μὲ τίς συν-αισθηματικὲς φορτίσεις ποὺ φέρουν οἱ λέξεις, ποὺ διατηρεῖ ὑποσυνειδήτητα ἢ μνήμη καὶ οἱ ὁποῖες ἀναδύονται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς, στὸ «ἀκουσμά» τους.

3. Ἡ οὐσία τοῦ φαινομένου «γλῶσσα», ἀπασχόλησε τὸν ἀνθρώπινο στοχασμὸ ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιά. Ὅπως εἶναι γνωστό, δύο ὑπῆρξαν οἱ βασικὲς προσβάσεις στὸν σχετικὸ προβληματισμό, οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν καὶ μιὰ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση ἀπέναντι σὲ γενικότερα ὄντολογικὰ ζητή-

σβασης στο πολυεπίπεδο γλωσσικό φαινόμενο, άρχισαν, χωρίς να εγκαταλείπονται ολοκληρωτικά, να αναθεωρούνται σταδιακά, είτε από την οπτική γωνία του Γερμανού φιλόσοφου E. Cassirer αλλά και του παλαιότερου M. Müller, ως πηγή της μυθοπλαστικής διεργασίας του πρωτόγονου λόγου⁴, ή γλώσσα, καλύτερα οι λέξεις, στάθηκαν τα ήχητικά εκείνα σύμβολα⁵ που, περισσότερο ίσως από άλλα, επέτρεψαν και διευκόλυναν, από την χαραυγή των αιώνων, την διανθρώπινη πνευματική συναλλαγή. Ένώ όμως, παρόμοια κατάφαση φαίνεται να ανταποκρίνεται απόλυτα στην ιστορική αλήθεια, ένας άλλος λόγος πού, «σε πρώτη ανάγνωση», μοιάζει με παραδοξολόγημα, αλλά πού εκφράζει και αυτός μιάν άλλη αλήθεια, έρχεται, να συμπληρώσει την εικόνα της λεκτικής περιπέτειας της ανθρώπινης επικοινωνίας. «Οι λέξεις - είπώθηκε, με κάποια περιπαικτική διάθεση, αλλά και με μία ευδιάκριτη δόση πικρίας - είναι τα εργαλεία εκείνα πού κατασκεύασε ο άνθρωπος για να μη συνεννοείται». Η απάντηση στο έρώτημα αυτό, όπως εύκολα καταλαβαίνει κανείς, δεν μπορεί να είναι ούτε μία ανεπιφύλακτη αποδοχή ούτε μία απερίφραστη απόρριψη της μίας ή της άλλης θέσης. Είναι όμως δυνατό να προκύψει, σχετικά ικανοποιητική, από μία προσπάθεια κατανόησης της διαφορετικής πρόσβασης στο πρόβλημα πού βρί-

ματα. Πρόκειται για την αιτιοκρατική προσέγγιση: «φύσει», και την κατ' αντίθεση προς αυτήν: «νόμω» ή «θέσει». Το διαλεκτικό ζεύγμα των όρων «φύσει-νόμος» - όπου ο όρος φύσει αναφέρεται στο φυσικά υπάρχον, ενώ ο όρος νόμος υποδηλώνει κάθε ανθρώπινο κατασκεύασμα - υπήρξε θεμελιακό στη διαλεκτική του Στωϊκού στοχασμού (ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Βίοι Φιλοσόφων*, VII 62· πβ. και F. HEINEMANN, *Nomos und Physis, Herkunft und Bedeutung einer Antithese im griechischen Denken des fünften Jahrhunderts*, Basel, 1945). Για την προέλευση της γλώσσας «φύσει» συναντούμε συνηγορία στον Κρατύλο, 423b: «ὄνομ' ἄρ' ἐστὶν μίμημα φωνῆ ἐκείνου ὃ μιμείται», και ακόμα στον Φίληβο, 18 b, στον Ίππια Μείζονα και στον Θεαίτητο, 119 a, του Πλάτωνος αλλά και αργότερα στο έργο των Στωϊκῶν στους οποίους οφείλεται μία λεπτομερής μελέτη του φαινομένου (φωνητικός ή ήχητικός συμβολισμός - φωνήεντα, σύμφωνα). Η θέση αυτή συνίσταται grosso modo στο γεγονός ότι η γλώσσα προκύπτει από την «φυσική σχέση» της προς όσα ζητάει να εκφράσει, ο ήχος δηλαδή της λέξης απομιμείται εκείνον του φυσικού «πράγματος». Η «ονοματολογική» αυτή αιτιοκρατική πρόσβαση, δέχεται κατά συνέπεια τη γλώσσα ως δεδομένη «φύσει», και για τόν λόγο αυτόν, είναι αδύνατον να τροποποιηθεί. Αντίθετα ή «ονοματοθεσιακή» πρόσβαση, πού απαντά στον Άριστοτέλη, αλλά και σε όρισμένους ήδη Σοφιστές, όπως ο Έρμογόνης, υποστηρίζει ότι ή σημασία των λέξεων έχει την πηγή της σε μία οίονει κοινωνική σύμβαση, σε μία δηλαδή ονοματοθεσία· πβ. ΑΡΙΣΤ., *Ποιητ.*, 1450 b 16, 17: «λέγω δέ... λέξιν εἶναι τὴν διὰ τῆς ὀνομασίας ἑρμηνεία...», τὴν ὁποία ἀποφασίζει καὶ πραγματοποιεῖ ὁ ἐν κοινωνίᾳ διαβίων ἄνθρωπος καὶ συνεπῶς, ὅτι, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τὸ «νόμω» ἢ «θέσει» σημασιολογικὸ της περιεχόμενο εἶναι ἐπιδεκτικὸ μεταβολῆς. Μία πιὸ προχωρημένη θέση τῆς Ἀριστοτελικῆς πρόσβασης, ἀπαντᾷ στὸν νεότερο «πατέρα» τῆς σύγχρονης γλωσσολογικῆς ἔρευνας (ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα) F. de Saussure, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν «αὐθαίρετη ὀνοματοθεσία», μὴ ἔλλειψη δηλαδὴ αἰτιοκρατικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸ σημαῖνον καὶ τὸ σημαινόμενο.

4. Ἡδὲ ὁ Γάλλος ὀρθολογιστὴς N. BOILEAU, *Sur l'Équivoque* (XIV αἰ.), εἶχε ἀναφερθεῖ στὴν συχνὴ πολυσημία ἢ ἀμφισημία τῶν λέξεων καὶ τὴν εἶχε χαρακτηρίσει: «πηγὴ τῆς μυθολογίας». «Ὁ μῦθος δὲν εἶναι παρὰ μὴ ὀψὲ τῆς γλώσσας, δὲν πηγάζει ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τῆς ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἀτέλειές της... ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνον σχολεῖο σοφίας ἀλλὰ καὶ σχολεῖο μωρίας». (E. CASSIRER, *Ὁ Μῦθος τοῦ Κράτους*, (ἐλλ. μτφρ. Σ. Ροζάνης - Γ. Λυκιαρδόπουλος), Ἀθήνα, Γνώση, 1991, σσ. 32-33).

5. Στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης σημειολογικῆς ἔρευνας καὶ ἐπιστήμης κατατάσσει ὁ F. de Saussure, τὴν γλωσσολογία. Γιὰ ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ γιὰ αὐτὸν πού χαράσσει τὶς γραμμὲς αὐτές, ἡ γλώσσα εἶναι σύμβολο, ὅπως εἶναι καὶ ἡ γραφὴ γενικότερα, τὸ ἀλφάβητο τοῦ L. Braille, τὰ σήματα τοῦ Mors, τὰ ὀδικὰ σήματα, κλπ.

σκεται στη βάση αυτής της αμφισβήτησης.

Σημείωσαμε ήδη, πώς η γλώσσα είναι «σύμβολο», ότι δηλαδή αποτελεί παραπομπή μέσα από ένα «ψηλαφητό» αντικείμενο ή κάποια υλική παράσταση, ένα σχήμα έναν ήχο, μια κίνηση, κλπ. (από κάτι δηλαδή, που το ίδιο ανήκει στον κόσμο των αισθήσεων) σε κάποιο άλλο, νοητό αυτό, που είναι αποθηκευμένο στη μνήμη, είτε σαν αντικείμενο, είτε σαν έννοια είτε σαν συναίσθημα. Από τη συμβολική αυτή, παρατεμπτική, μεταποιητική δηλαδή, φύση της γλώσσας, της κάθε γλώσσας, και των λέξεων που την αποτελούν, αλλά και από την έρμηνευτική τους πρόσληψη που αποτελεί μία πρόσθετη μεταποίηση, από τον δέκτη του «μηνύματος» στον οποίο αυτές παραπέμπουν, προκύπτουν τόσο η χρησιμότητα επικοινωνιακή λειτουργία τους, όσο και οι κίνδυνοι που δημιουργούνται από την αδυναμία, που οφείλεται στις μεταποιήσεις αυτές, απόλυτης σύμπτωσης, ή όποια μεταξύ του παραπέμποντος σημαίνοντος και του σημαινόμενου, δηλαδή εκείνου στο οποίο γίνεται αντιληπτό ότι παραπέμπουν. Οι λέξεις «βουνό», «δάσος», «χαρά», «δικαιοσύνη» κλπ. είναι στην πραγματικότητα ήχοι, τους οποίους συνθέτουν οι σχετικοί έναρθροι φθόγγοι, ή τα σχήματα των γραμμάτων του αλφαβήτου με τα οποία γράφονται οι λέξεις αυτές, που απλά συμβολίζουν κάποια αντικείμενα, συναισθήματα ή έννοιες, στις οποίες παραπέμπουν. Δεν είναι όμως, αυτές ή αυτά τα ίδια, ούτε το «βουνό» ούτε το «ποτάμι» ούτε το «συναίσθημα χαράς» ούτε ή «δικαιοσύνη». Στην άλλη όχθη της επικοινωνίας ο δέκτης, συνομιλητής ή αναγνώστης, εισδέχεται το ήχητικό ή όπτικό αυτό σύμβολο, και το ερμηνεύει σύμφωνα με κάποιον κοινά αποδεκτό κώδικα⁶ στον οποίο γίνεται ή παραπομπή, αναζητώντας μέσα στην αποθήκη της μνήμης του, την αναλογία του συμβόλου με τη σχετική εικόνα που έχει αντλήσει από την εμπειρία.

Από αυτή την ανάλυση, σε πλασματικό αργοβάδιστο χρόνο, της λειτουργίας των λεκτικών μέσων, γίνονται φανερά, όχι μόνο η διαδικασία της γλωσσικής επικοινωνίας, αλλά και ο κίνδυνος στρέβλωσης που την απειλεί από την μεσολάβηση των διαφόρων μετατροπών και ερμηνειών, που καθιστά αναπόφευκτη ή δυϊστική φύση του συμβόλου - του κάθε συμβόλου - λόγω της μέθεξής του τόσο στον έξωτερικό κόσμο της ύλης (ήχος, σχήμα, κίνηση κλπ.) όσο και στον έσωτερικό κόσμο της νόησης. Αποτέλεσμα αυτής της δισυνόστατης φύσης του συμβόλου που στηρίζεται σε δύο όχθες, δηλαδή στην υλική, του χειροπιαστού «πράγματος», και στην άυλη της νοητικής διεργασίας⁷, είναι το γεγονός ότι οι λέξεις,

6. Κώδικας ή «κωδικό σημείο», γράφει ο Ε. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, *Κώδικες και Σημασίες*, Αθήνα, εκδ. Άρσενίδη, 1990, σσ. 10-11, είναι όρος της σημειολογίας και δηλώνει ένα σύστημα από σύμβολα - σημεία που έχουν προορισμό να αντιπροσωπεύουν ή να μεταβιβάζουν πληροφορίες ανάμεσα σε έναν «πομπό» και έναν «δέκτη». Ο Κώδικας λοιπόν μετατρέπει τη μορφή κάποιου μηνύματος σε μία άλλη (συμβατική) μορφή που κάνει δυνατή τη μεταβίβαση και την κατανόηση από τον αποδέκτη του μηνύματος. Η μετατροπή αυτή του μηνύματος σε νέα μορφή λέγεται «κωδικοποίηση».

7. «Ο ποιητής, γράφει ο J.-P. SARTRE, *Qu'est ce que la Littérature?*, *Situations*, Paris, Gallimard, άνευ ήμερομηνίας, τ. 2, σ. 64, απαρνήθηκε τη χρήση της γλώσσας σαν εργαλείο. Διάλεξε να θεωρεί τις λέξεις σαν πράγμα και όχι σαν σηματοδοτικό σήμα». Η κρίση αυτή, νομίζω, θα ήταν σαφέστερη αν ο Sartre είχε γράψει: «οι λέξεις στην ποίηση χρησιμοποιούνται περισσότερο σαν πράγμα και λιγότερο σαν νοηματοδοτικό σήμα» και τούτο γιατί όπως το είπε και ο Γ. Σεφέρης, Γ. ΣΕΦΕΡΗΣ - Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Ένας Διάλογος για την Ποίηση*, Αθήνα εκδ. Έρμης, 1988, σ. 120: «...στην περίπτωση (της αισθητικής χρησιμοποίησής τους) οι λέξεις κρατούνε πάλι το νόημά τους. Δεν απομένουν σαν ένα άδειανό καυκί, ένα καθαρά και υλικά ήχητικό περιβλήμα». Ανάλογα είναι όσα σχετικά έγραψε, ο Ε. ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ, *Η Περιπέτεια της Μετάφρασης*, Μετά-

ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει μὲ κάθε σύμβολο, «ἀποκαλύπτουν καλύπτοντας καὶ καλύπτουν ἀποκαλύπτοντας» κατὰ τὴν ρῆση τοῦ Γάλλου κοινωνιολόγου G. Gurvitch. Ἐν ὅμως οἱ περιπτώσεις δυσαρμονίας μεταξὺ σημαίνοντος καὶ σημαινόμενου εἶναι, στὸν πεζὸ λόγο, ὑπαρκτές, ἂν καὶ συχνὰ δυσδιάκριτες καὶ λιγότερο ζημιογόνες λόγω τοῦ κυρίαρχου ἐκφραστικοῦ ρόλου ποὺ παίζει ἐδῶ ἡ φράση μὲ τὸ ὁλοκληρωμένο μήνυμα ποὺ περιέχει, ἀντίθετα στὴν ποίηση, ἡ παντοδυναμία τῆς λέξης, καὶ ἡ περισσότερη ἢ λιγότερη ἑλλειπτικότητα ποὺ συνεπάγεται ἡ ιδιόμορφη ἐδῶ χρῆση τῆς γλώσσας, μεγιστοποιεῖ τὴν ἀπόσταση μεταξὺ σημαίνοντος καὶ σημαινόμενου τόσο ποὺ ἡ τελευταία νὰ ἀποτελεῖ πολὺ συχνὰ τὸν κανόνα.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ἡ δισυσπόστατη φύση τῶν λεκτικῶν συμβόλων ποὺ προκαλεῖ καὶ ἐντείνει τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὸν ποιητικὸ λόγο. Σὲ αὐτὴν ἐρχονται νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλες παράμετροι ποὺ συνδέονται μὲ τὴ χρῆση τῆς λέξης στὴν ποίηση, μιά χρῆση ποὺ εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στὸν καθημερινὸ λόγο.

«...ἀλλ' ἐτέρα λόγου καὶ ποιήσεως λέξης ἐστίν» διαπίστωνε ὁ Ἀριστοτέλης στὴν *Ρητορική* (1404·28). Σχετικὰ σημειώνει καὶ ὁ S. Goncharenko⁸: «...ἂν δὲν συνειδητοποιήσουμε ὅλοι, ὅτι ὁ ποιητικὸς λόγος βρίσκεται ἀπ' εὐθείας στοὺς ἀντίποδες τοῦ κοινοῦ λόγου, δὲν θὰ καταστεῖ δυνατόν νὰ καταλάβουμε ὅτιδήποτε σχετικὸ μὲ τὴν ποίηση» Ἀκόμα, ἡ πολὺ γνωστὴ ρῆση τοῦ St. Mallarmé ὅτι «ἡ ποίηση δὲν γράφεται μὲ ιδέες, ἀλλὰ μὲ λέξεις»⁹, σὲ πρώτη ἐντύπωση ἡγεῖ ἀπαξιωτικά, ἐκφράζει κατὰ βάθος μιάν ἄλλη ἀλήθεια ποὺ ἡ αἰσθητικὴ διερεύνηση τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου ἔχει ἀναγνωρίσει, πέρα ἀπὸ κάθε δυνατὴν ἀμφιβολία. «Ὁ ποιητής, γράφει ὁ Κ. Παλαμᾶς¹⁰ θέλει λέξεις, λέξεις, λέξεις νὰ θησαυρίζει καὶ λέξεις νὰ σπαταλᾷ». Καὶ ὁ Γάλλος αἰσθητικὸς M. Thiry¹¹ σημειώνει ἐπιγραμματικά «Δὲν ὑπάρχει ποίηση παρὰ μόνο μέσα στὶς λέξεις».

Ἡ λέξη, εἶναι ἡ «πρώτη ὕλη» τῆς τέχνης τοῦ ποιητῆ, ὄχι ὅμως τόσο ὡς φορέας νοήματος ὅσο ὡς φορέας βιωμάτων, πραγματικῶν ἀλλὰ προπάντων συναισθηματικῶν, μὲ τὰ ὅποια εἶναι αὐτὴ φορτισμένη καὶ ἀποθηκευμένη στὴ μνήμη. «Βιωμένες λέξεις» (*mots vécus*) ἀποκαλεῖ εὐστοχα ὁ G. Bachelard¹² τὶς λέξεις αὐτές, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς τίς καθιστᾷ ἐδῶ μοναδικές, γιατί τὰ βιώματα ἐκεῖνα, μὲ τὰ ὅποια εἶναι συνυφασμένες εἶναι μοναδικὰ γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, καὶ οἱ συνειρμοὶ τῆς μνήμης, μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐκείνη

φραση, τ. 1, σσ. 119-120: «Ἡ λέξη (ἐδῶ) εἶναι σημεῖο συνάντησης λόγου καὶ ποίησης», καὶ πιὸ παραστατικά ἀκόμα ὁ J.P. VALÉRY, *Propos sur la Poésie*, Paris, éd. Maison du livre français, 1930, p. 37) «θὰ μποροῦσε νὰ εἰπεῖ κανεὶς πὼς ἡ γλῶσσα ἔχει δύο ἀκραῖα ὅρια. Ἀπὸ τὴ μία μεριά τὴ μουσικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀλγεβρα». Ἡ λέξη λοιπόν, στὴν ποίηση, ὅπως τὸ σημειώσατο: Ἀναφορὰ στὴν Ποίηση, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἑρμῆς, 1999, σ. 29 σημ. 23 δὲν εἶναι μόνο θωπεία τῆς ψυχῆς, μὲ τὴ μουσικὴ καὶ τοὺς ρυθμούς της, ἀλλὰ καὶ μήνυμα ποὺ δὲν καταφρονεῖ τὴ νόηση».

8. Πρακτικά XIVου Παγκόσμιου Συνεδρίου, *Fédération Internationale des Traducteurs*, Μελβούρνη, 1996, σσ. 199 κ. ἐξ.

9. Ἀνάλογα εἶναι ὅσα παρατηρεῖ ὁ P. VALÉRY, *Variations sur les Bucoliques*, Paris, 1944, σ. 212: «...ἡ ἐργασία του (τοῦ ποιητῆ) συνίσταται λιγότερο στὸ νὰ ψάχνει νὰ βρεῖ λέξεις γιὰ τὶς ιδέες του, παρὰ στὸ νὰ ψάχνει ιδέες γιὰ τὶς λέξεις του», καὶ ὁ H. BRÉMOND, *La Poésie Pure*, Paris, éd. B. GRASSET, 1926, σ. 76, συνηγορεῖ: «...στὸν ποιητὴ τὴ μόνη ποὺ ζητοῦμε ἀπάντηση γιὰ ὅλα, εἶναι λέξεις».

10. *Τὰ Πρῶτα Κριτικά*, Ἄπαντα, (ἐπιμ. Ἰδρύματος Παλαμᾶ), τ. 2, Ἀθήνα, ἐκδ. Γκοβόστη, 1978³, σ. 181.

11. *Le poème et la Langue*, Bruxelles, éd. La Renaissance du Livre, 1967, σ. 91.

12. *La Poétique de l'Espace*, Paris, P.U.F., 1960, σ. 11.

ἀναδύεται, εἶναι ἐξ ἴσου ἀνεπανάληπτοι. Ὅπως τὸ σημείωνα σὲ ἓνα ἄλλο βιβλίο μου¹³ «οἱ λέξεις αὐτὲς δὲν προσφέρουν τὸ καινούργιο ἀλλὰ τὸ δικό μας «περασμένο», καὶ ἴσως τὸ λησμονημένο, προσωπικό μας «χτές». Ἄν ὅμως, τὸ «παρωχημένο» νοηματοδοτικό περιεχόμενο τῆς λέξης εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο, γιὰ ὅσους μιλοῦν τὴν ἴδια γλῶσσα, ἡ συναισθηματική της φόρτιση καὶ οἱ συνειρμοὶ ποὺ αὐτὴ διεγείρει στὴ θύμηση, εἶναι - καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι - τελείως διαφορετικοί¹⁴, ὅταν, χρησιμοποιεῖται, ἀκούγεται ἢ διαβάζεται, μέσα στὴν μέθη καὶ στὴ χαλάρωση τοῦ λόγου ποὺ, σὲ ὅλα τῆς τὰ στάδια, χαρακτηρίζει τὴν αἰσθητική γεύση. Ἔτσι, «στὴν ποίηση ἡ λέξη, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ J.P. Sartre¹⁵, ἀντὶ νὰ βρῖσκεται, ἀναφορικά μὲ ὁποιοδήποτε πρᾶγμα, σὲ σχέση σημαίνοντος καὶ σημαινόμενου, βρῖσκεται σὲ σχέση ἀνάλογου πρὸς φανταστικό».

Σχετικά, σὲ ἓνα πρόσφατο βιβλίο μου¹⁶ ἔκανα τὶς ἀκόλουθες σκέψεις: «Στὸν καθημερινὸ λόγο, ἡ λέξη, «ποτάμι» ἀναφέρεται «στὸ ποτάμι», σὲ κάποιο συγκεκριμένο καὶ ἐπώνυμο ποτάμι. Στὴν ποίηση εἶναι «τὸ ποτάμι μου» καὶ τὸ «ποτάμι σου». Μαζὶ μὲ αὐτὸ εἶναι ζυμωμένη ἡ πρώτη μας, ἡ κάποια ἔντονη, θύμηση ἀπὸ τὰ βιαστικά θολὰ ἢ τὰ ἀναιμικά του νερά· εἶναι μαζὶ τὰ παιχνίδια ποὺ παίζαμε στὶς ὄχθες του, οἱ φόβοι ποὺ μᾶς προκαλοῦσαν οἱ σκιὲς τῶν πυκνόφυλλων θάμνων στὶς παρυφές του, καὶ ἀκόμα ἴσως τὸ πρῶτο μας φιλί ποὺ κρύψαμε πίσω ἀπὸ τὰ δασιὰ κλαριά τῆς λυγαριᾶς στὶς ὄχθες του...». Εἶναι συνεπῶς δυνατόν νὰ λεχθεῖ πῶς, ἐνῶ ἡ λέξη στὸν καθημερινὸ λόγο «διηγεῖται» ἓνα γεγονός ἢ ἓνα πραγματικό περιστατικό, στὴν ποίηση «διηγεῖται» (ἀνασυνθέτει) ἓνα ὄνειρο. Ἡ ἀπόσταση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου γίνεται φανερὴ ἂν προσπαθῇ κανεὶς ν' ἀναλογιστεῖ καὶ νὰ βιώσει ἐσωτερικά τὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις· ἡ διαφορὰ ποὺ θὰ νιώσει τότε, εἶναι ἐκείνη ποὺ ξεχωρίζει, τόσο στὸν πεζὸ λόγο ὅσο καὶ στὸν ποιητικό, τὸ σημαῖνον «λέξη» ἀπὸ τὸ σημαινόμενο. Πολύ μικρότερη στὸν καθημερινὸ λόγο καὶ πολὺ πιο πλατιά στὴν ποίηση, ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὑπάρχει πάντοτε ἐντονότερη μάλιστα, ὅπως εἶναι ἐδῶ, βρῖσκεται στὴν αἰσθητικὴ βάση τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου.

Ἡ λέξη ὅμως, ὡς «σημαῖνον», δὲν ἀποστασιοποιεῖται ἀπὸ τὸ σημαινόμενο στὴν ποιητικὴ περιπέτεια μόνο ἀπὸ τὴ φύση τῆς ὡς συμβόλου, στὴν ὁποία ἔγινε ἤδη ἀναφορά, ἡ καὶ ἀκόμα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι φορέας ψυχικῆς φόρτισης *μοναδικῶν, βαθύτατα προσωπικῶν, βιωμάτων* τόσο τοῦ ποιητῆ ὅσο καὶ τοῦ δέκτη, ἀκροατῆ ἢ ἀναγνώστη, ἀλλὰ καὶ γιατί ἐκεῖ, γίνεται χρῆση καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς ποὺ παραμένουν, σὲ μεγάλο ποσοστό, στὸ περιθώριο τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Στὴν ποίηση ἡ λέξη δὲν χρησιμεύει μόνο σὰν νοματοδοτικό-παρατεμπτικό σύμβολο, οὔτε μόνο σὰν κιβωτὸς ἀναμνήσεων, ἀλλὰ ἀλλάζει χρῆση, ἐνδεχομένως μάλιστα ἀλλάζει φύση κυριολεκτικά, καὶ γίνεται καὶ «πρᾶγμα»¹⁷ καθαυτό:

13. Ἀναφορά στὴν Ποίηση, ἐνθ' ἀν., σ. 23 σημ. 10.

14. Ὁ Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, *Γλωσσολογία καὶ Λογοτεχνία*, Ἀθήνα, Ἑλλ. Γράμματα, 1991², σ. 139, κάνει λόγο «γιὰ τὴν ἀντινομία, μὲ τὴν πιο εὐρεῖα ἔννοια τῆς λέξης, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο σὲ διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ ἡ ὁποία, εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐμφανὲς καὶ χαρακτηριστικὴ στὴν ἀνθρώπινη γλῶσσα» γιὰ νὰ προσθέσει: «... ἡ ἀντινομία αὐτὴ... δὲν εἶναι ἀρνητικὴ ἀλλὰ διαλεκτικὴ σχέση, καθοριστικὴ τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ μέλους καὶ ὡς «προσώπου»... Ἡ γλῶσσα εἶναι κληροδοτημένο σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς (γλωσσικῆς) κοινότητος ὄργανο, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ προσωπικὴ κατάκτηση τοῦ καθενός. Εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸς θεσμὸς ἀλλὰ καὶ ἀτομικὴ ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπου». Ἡ λέξη, κατὰ συνέπεια, περιέχει τόσο τὸ κοινὸ (τὸ γενικὰ - κοινωνικὰ ἀποδεκτό), ὅσο καὶ τὸ (συναισθηματικὰ φορτισμένο) «προσωπικό», νοματοδοτικό τῆς περιεχόμενο.

15. Ἐνθ. ἀν., τ. 2, σ. 64 σημ. 7.

16. Ἐνθ. ἀν., σ. 23, σημ. 13.

17. Σὲ ὁρισμένα νεότερα ποιητικὰ ρεύματα ἔγινε μιὰ προσπάθεια νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀξιο-

παράγει ήχο που πάλλεται με ρυθμό και αναβλύζει τόνους μελωδικούς. Έτσι, ή ποίηση δεν χρησιμοποιεί τη λέξη μόνο για αυτό που μπορεί να σημάνει νοηματικά, είτε να προκαλέσει ως έρεθισμα για τη συνειρμική ανάπλαση βιωμάτων, αλλά και σαν δομικό υλικό της ποιητικής μεταφοράς και ακόμα της αισθητικής μέθης. Υπενθυμίζοντας εδώ τον «περιγραφικό» ρόλο που καλούνται να παίξουν μέσα στον στίχο οι συνηχήσεις και οι παρηχήσεις των διαφόρων «σκληρών» ή «ύγρων» συμφώνων, στον οποίο αναφέρθηκε, από τα χρόνια τα παλιά, ο Πλάτων, με τη «μουσική» του έτυμολογία στον Κρατύλο¹⁸, και ακόμα στον συλλαβικό αρχαίο ή στον τονικό νεότερο, ρυθμό που παράγει ή μονάδα λέξη μέσα στο στίχο, και στην μελωδική ήχώ της επιστροφής στη «δεσπόζουσα», που γεννά το «όμοιοτέλεuton»¹⁹, όπως αποκαλούσαν την όμοιοκαταληξία, στο Βυζάντιο, αλλά και οι κάθε είδους όμοιες που αποτελούν μια ιδιόμορφη μελοποίηση²⁰ του λόγου.

Αναλύσεις άπειρες της διαδικασίας μεταποίησης της λέξης, από τον ποιητικό λόγο, σε «πράγμα», είναι δυνατό να γραφτούν, χωρίς να εξαντληθεί το θέμα. Όμως, και οι λίγες σχετικές αποφθεγματικές ρήσεις σύγχρονων αισθητικών, αρκούν για να καταστήσουν κατανητό τον ρόλο του ήχου της λέξης, στην ποιητική της χρήση. «Όταν ή ποίηση χάνει τη μουσικότητά της, φρονεί ένας μεγάλος ποιητής, (G. Apollinaire) τείνει προς τη ζωγραφική και τοῦτο εἶναι σημάδι ἀδυναμίας»· και ένας Γάλλος στοχαστής²¹ θα συμπληρώσει: «Ἡ ποίηση εἶναι συμβιβασμός ἑνός παιχνιδιοῦ με τίς λέξεις καί με τοὺς ἤχους». Θα πρόσθετα «...καί με τίς σιωπές». Αὐτοὺς τοὺς μυστικούς «ἤχους», αὐτὲς τίς «ἄφθογγες λέξεις» που χρησιμοποιεί ὁ ποιητής για νὰ μιλήσει σὲ ὅσους δὲν ἀκοῦνε μόνο, ἢ δὲν διαβάζουν τὸ τραγούδι του, ἀλλὰ ξέρουν καί νὰ τὸ ἀφουγκράζονται... Γράφει χαρακτηριστικά ὁ P. Claudel στὴν πέμπτη Ὀδὴ του²²: «Ἄς εἶμαι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους σὰν κάποιος

ποιηθεῖ αποκλειστικά τὸ «σῶμα» τῆς λέξης, ὅπως στὸν Ντανταϊσμό τοῦ Tristan Tzara, στὸν Λεττρισμό τοῦ Isidore Isou, καί ακόμα στὰ «λυρικά ιδεογραφήματα» τοῦ Guillaume Apollinaire κλπ. «Χτυπῶ σκόρπια γράμματα / κάνω λιτανεῖες με φωνήεντα/... θὰ γράψει ἡ Κική ΔΗΜΟΥΛΑ, Ποιήματα, Διονυσιασμός τοῦ Στεῖρου, Ἀθήνα, Ἰκαρος, 2000³, σσ. 469-470. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀποκοπὴ τοῦ σώματος τῆς λέξης-πράγμα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῆς, ὁδήγησε πολλές φορές σὲ ὑπερβολές που ζημίωσαν τὴν ποίηση, ἄφησαν ὅμως, καθὼς ἤδη σταδιακά ἐγκαταλείπονται, κάποιο κέρδος: τὴν ἐναργέστερη συνειδητοποίηση τῆς σημασίας τῆς ὑλικῆς δομῆς τῆς λέξης, στὸ ποιητικὸ ἐργαστήρι.

18. Λέει π.χ. στὸν Ἑρμογένη ὁ Σωκράτης, Κρατύλος 427 b: «... ὀλισθανούσης τῆς γλώττης ἀντιλαμβάνεται ἡ τοῦ γάμμα δύναμις, τὸ «γλίσχρον» ἀπεμμήσατο καί «γλυκὺ» καί «γλοιῶδες»».

19. Γιὰ τὴν μαγεία τῆς επιστροφῆς τοῦ ἤχου στὸ ὁμοιοτέλεuton, ἀποτόλμησα σὲ ἕνα ἄλλο βιβλίο μου, ἐνθ. ἀν., σ. 152, σημ. 13, μιὰ μεταφυσικὴ ὑπόθεση κάνοντας λόγο «γιὰ μιὰ εὐθυγράμμιση τῆς ψυχῆς με τὴν αἰώνια μυστικὴ Ἀλήθεια τῆς κυκλικῆς κίνησης καί τῆς ἀτέλειωτης επιστροφῆς· μιὰ ἀλήθεια γιὰ τὴν ὁποία μαρτυρεῖ τὸ σύμπαν που μᾶς περιβάλλει, καθὼς ὁλόκληρο στροβιλιζέται μέσα σὲ μιὰ αἰώνια ἐπιστροφή. Ὁ μακρόκοσμος καί ὁ μικρόκοσμος καί δίπλα μας, ἀπάνω καί γύρω στὴ γῆ μας, οἱ φάσεις τοῦ φεγγαριοῦ, ἡ μέρα καί ἡ νύχτα, οἱ ἐποχές... Ἡ «ἥδονή λουπὸν τῆς ὁμοιότητος, ἴσως περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια κρυφὰ μονοπάτια τῆς συνείδησης τὸ μήνυμα μιᾶς ἁρμονίας ἀνάμεσα στὴν πολυμορφία τῶν ὑλικῶν ἐρεθισμάτων τῆς αισθητικῆς ἐποπτείας καί τῆς αὐλῆς οὐσίας τῶν κοσμικῶν νόμων που διαφεντεύουν ἀόρατα τὸ ἀνθρώπινο «εἶναι»».

20. Ὑπάρχει μιὰ «μουσικὴ» τοῦ στίχου, γράφει ὁ J. COHEN, *Structure du Language Poétique*, Paris, Flammarion, 1966, σ. 30, που ἀρέσει καθ' ἑαυτήν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν εὐχαρίστηση που μπορεῖ νὰ νιώσει κανεὶς ἀκούγοντας στίχους σὲ μιὰ ἄγνωστη γλῶσσα».

21. G. JAMATI, *Le Language Poétique*, P.U.F., Paris, 1951, σ. 270.

22. *Cinq Grandes Odes*, Paris, éd. Nouvelle Revue Française, 1919, σ. 163.

χωρίς πρόσωπο, και ό λόγος μου πρός αυτούς χωρίς ήχο, ένας σπορέας σιωπής»²³. Και ό φιλόσοφος J. Onimus²⁴ προσθέτει: «Στήν ποίηση, οί νησίδες τών λέξεων χρησιμεύουν για να περικλείουν τίς σιωπές».

Γράφει ό Λ. Μαβίλης:

Στό φώς σου σταματώντας μιά γαλήνη
θα ξαναβροῦνε οί λογισμοί μου οί πλάνοι

Ή σιωπή πού ακολουθεί τή λέξη «γαλήνη», στην άκρη του στίχου, πρίν από τό λευκό κενό του χαρτιού ή πρίν από τή δρασκελιά στον επόμενο, επιβραδύνει τήν ανάγνωση, όπως τό έσημείωνα σέ ένα άλλο μου δοκίμιο, και αφήνει μετέωρη τήν ακουστική γεύση, απλώνοντας μιά άόρατη ρεμβική ήχώ ή όποία άγκαλιάζει όλόκληρο τό νοσταλγικό δράμα του Κερκυραίου ποιητή.

Πόσο σημαντικά διαφορετικός θα ήταν ό λόγος του, αν ό Μαβίλης είχε γράψει:

Στό φώς σου σταματώντας
μιά γαλήνη θα ξαναβροῦν οί λογισμοί μου...

Όλα τουτα όμως, είναι δυνατό να μάς παρασύρουν σέ προβληματισμούς οί όποιοι ανήκουν σέ άλλους γενικότερους στοχαστικούς χώρους, μακριά από τό συγκεκριμένο περιορισμένο αντικείμενο πού προσδιορίζει ό τίτλος αυτού του δοκιμίου.

Σέ όσα προηγήθηκαν προσπάθησα να δείξω πώς ή δυσπρόστατη φύση του σημαίνοντος λεκτικού συμβόλου, άφ' ενός δηλαδή ή συναισθηματική του φόρτιση, πού υπερακοντίζει τόν νοηματικό του ρόλο, και άφ' έτέρου ή ήχητική-ύλική-«μηχανική»-λειτουργία του, μαζί με τήν μυστική όμολογία της σιωπής πού τό συνοδεύει και τό συναποτελεί²⁵, δημιουργούν αυτόχρομα «βαβελικές» συνθήκες στην ποιητική επικοινωνία, άφου τό αποστασιοποιούν από τό σημαινόμενο σέ βαθμόν ώστε, συχνά, να δυσκολεύεται και αυτή ακόμα ή αισθητική γεύση της. Έκανα λόγο για γεύση της ποίησης, χρησιμοποιώντας μιά μεταφορά πού αναφέρεται στην άμεση γνώση, σέ εκείνην δηλαδή, πού δέν περνάει από τή νόηση, αλλά γίνεται αντιληπτή χωρίς αυτήν, όπως είναι ή γεύση του ξυνοῦ και του γλυκοῦ, για τίς όποιες κανείς δέν παραπονέθηκε πώς δέν τίς «έννοει», όπως αντίθετα συμβαίνει με τήν ποίηση. Όμως, ή τελευταία, όπως τό σημείωσα στην αρχή, δέν ζητάει να είπει αλλά να σημάνει, και τουτο με τήν όποια σημασία με τήν όποία έχρησιμοποίησε τόν όρο ό Έφέσιος φιλόσοφος, πώς παραπέμπει δηλαδή στην έκσταση και στή μισοδιάφανη άχλύ του όνείρου.

Βασίλης ΒΙΤΣΑΞΗΣ
(Αθήναι)

23. Στο ίδιο βιβλίο του, *ένθ' άν.*, σ. 17, προσθέτει ό P. CLAUDEL: «...τό ποίημα δέν είναι καμωμένο από τίς λέξεις πού φυτεύω σαν καρφιά, αλλά από τό λευκό κενό πού μένει ανάμεσά τους στο χαρτί...».

24. *La Connaissance Poétique*, Paris, éd. Desclée de Brouwer, άνευ ήμερομηνίας, σ. 176.

25. «Ή ποίηση είναι καμωμένη από λέξεις και από σιωπές» θα γράψει ό J. ONIMUS (*ένθ' άν.*, σ. 193, σημ. 24) γιατί «οί λέξεις έχουν ανάγκη από σκιά για να άκτινοβολήσουν (αυτόθι, σ. 192).